

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
İLÂHIYAT FAKÜLTESİ
Yayın No. : 55

TÜRKİYE DİYANET
VAKFI

GÜNÜMÜZ DİN BİLİMLERİ
ARAŞTIRMALARI VE PROBLEMLERİ
SEMPOZYUMU
(27 - 30 Haziran 1989)

SAMSUN — 1989

HADİS ÇALIŞMALARININ VERİMLİLİĞİ ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER

Doç. Dr. S. Kemal SANDIKÇI
Ondokuz Mayıs Üniv. İlahiyat Fak.

İslâmî ilimler içerisinde sahası itibariyle en geniş olanlarından biri de hiç şüphesiz hadistir. Literatür zenginliği, bunların sıhhat açısından incelenmesi ve hadisleri her dönemde yeniden değerlendirme ihtiyacı, bu sahada yapılacak olan çalışmalar için uzun zaman ve bol kaynak ihtiyacını doğurmaktadır. Her araştırma için işe sıfırdan başlamak; zengin hadis literatürünü yeni baştan taramak ve bir netice elde etmek, hem büyük bir zaman israfına yol açmakta, hem verimliliği azaltmakta, bazan da gereksiz tekrarlara sebep olmaktadır.

Bilindiği üzere hadis, İslâm dininin Kur'ân-ı Kerim'den sonra gelen ilk kaynağıdır. Kur'ân-ı Kerim'in izâhı ve tefsiri konusunda olduğu kadar, Kur'an'da bulunmayan pek çok meselede de yegâne mercidir.

İslâm dininin her çağda sağlıklı bir şekilde anlaşılabilmesi için, her ilim dalı uzmanına mutlaka sağlıklı malzemenin verilmesi gerekir. Kur'ân-ı Kerim'in tevâtüren gelmesi ve üzerinde en küçük bir şüphe bulutunun bulunmaması itibariyle, bu «**sağlıklı malzeme**» sözü, daha çok Hz. Peygamber'in hadisleri için anlaşılmalıdır.

Günümüzde yapılan çalışmaların verimli olması, zaman ve emek israfına yolaçmaması, kısa sürede neticeye ulaşması, tekrarlardan kaçınılması, sağlıklı sonuçlar ortaya konabilmesi ve en azından kolaylık sağlaması için günümüz teknolojisinden faydalanmanın yararlı olabileceğini düşünüyorum. Meseleye bütünüyle bakıldığında bu iş tek tek şahısların gücünü çoktan aşmıştır. Binâenaleyh hadis kültürünün sağlıklı bir şekilde ve bir bütün olarak ortaya konmasının, ancak bir ekip çalışmasıyla mümkün olabileceği ve bu çalışmada da mutlaka günümüzün teknik imkânlarından istifâde edilmesi gerektiği kanaatindeyim.

Mevcut şartları itibariyle İlahiyat Fakültelerinde böyle bir ekip çalışması yapmanın mümkün olmadığı ortadadır. Çünkü bunun için duru-

mu müsait ve yeterli eleman olmadığı gibi, yeterli zaman ve imkân da yoktur. Ben. bu meselede de Diyanet Vakfı'nın devreye girebileceğini ve bu hayırlı hizmetin başını çekebileceğini düşünüyorum.

Eğer bir fantazi kabul edilmezse, düşüncelerimi şu şekilde özetlemek istiyorum :

Öncelikle İstanbul'da bir merkez kurulmalıdır. Bu merkeze verilebilecek çeşitli isimler arasında, bin yıllık tarihî mirasını da hatırlatması bakımından «Dârülhadîs»⁽¹⁾ üzerinde de durulabilir.

Bu merkezde hadîs ilmi açısından iki ana hizmet yürütülür :

Bunlardan biri, bu alanda çalışma ve araştırma yapacaklar arasında koordinasyon sağlamaktır. Yapılan çalışmalardan ve hazırlanan tezlerden ilgilileri haberdar etmektir. Üzerinde çalışılması uygun ve faydalı olan konuların seçiminde yardımcı olmaktır. Bu sahada yıllarca hizmet vermiş hocalarımızın düşüncelerini, teklif ve tasarılarını depolayıp, ihtiyaç halinde isteyene bildirmekdir. Yapılanların muhasebesini, yapılması gerekenlerin müzakeresini yapmak üzere yılda bir defa veya en azından iki yılda bir defa bu sahada hizmet verenleri bir araya getirmekdir.

Bu meseleye diğer oturumlarda temas edileceğini zannediyorum. Bu bakımdan ben bu konu üzerinde daha fazla durmayacağım.

Hadis ilmi açısından bu merkezin yapacağı hizmetlerden ikincisi, daha çok ihtisasa yönelik faaliyetlerdir. Bu konudaki düşüncelerimi arzetmeden önce şunu söylemeliyim ki, bu iş pahalı, uzman elemana ihtiyaç hissettiren ve uzun vadeli bir yatırımdır.

Burada yapılacak hizmetleri şu şekilde özetlemek istiyorum :

1 — Öncelikle buraya dünyada mevcut bütün hadis kitapları, ilgili ve yakın ilim dalları ile birlikte bütün kitaplar, yazmaların da mikrofilmleri kazandırılmalıdır. Sadece böyle merkezî bir kütüphaneye kavuşmak bile, her araştırmacının en büyük hayâlidir. Bu hizmet, zaman içinde bütün dinî ilimlerin kaynak eserlerini bir araya toplayacak tarzda genişletilebilir. Günümüzde yapılan bütün bilimsel çalışmalar da temin edilir. Böylece tam anlamıyla merkezî ve dinî ilimlere kaynaklık edecek bütün eserleri ihtiva eden bir kütüphane tesis edilmiş olur.

(1) «Dârülhadîs» müessesesinin, bir eğitim kurumu olarak tarihi fonksiyonu ile ihyâsı konusundaki teklifi için bkz. Y. Doç. Dr. İsmail L. Çakan, Hatib Bağdâdî'nin «Muhtasaru Nasihatü Ehli'l-Hadis» Risâlesi ve İlâhiyât Fakültelerinde Hadis Öğretimi, Marmara Üniv. İlâhiyat Fak. Dergisi, yıl: 1985, sayı: 3, İstanbul, s. 222.

2 — Sonra, bir taraftan bu kütüphane tesis edilirken, diğer taraftan bu merkez, günümüzün elverdiği her türlü teknik cihazlarla, bilgisayarlarla donatılır. Hiç şüphe yok ki bu arada, bu teknik cihazları ehliyetle kullanabilecek bir kadronun hazırlanması da en hayati ihtiyaçlardandır.

3 — Bundan sonra mesele, yapılması gereken işe gelir.

Herkes bilir ki müslümanlar, tek bir ilâhî kitaba sahiptirler: Kur'ân-ı Kerim. Bunun ikinci bir varyantı yoktur. Mü'minler, ondört asır boyunca bu tek kitabın ahkâmıyla dinî ve dünyevî hayatlarını düzenlemişler, bundan sonra da düzenleyeceklerdir.

Şimdi, nasıl Allah'ın kitabı tekse, Resulünün kitabının da tek olması faydalı değil midir? Allah'ın kitabının tek olması, sayısız kolaylıklar sağlamakta, şüpheler ortadan kalkmakta, doğabilecek pek çok ihtilâfı izâle etmektedir. Şayet Resûlullah'ın kitabı da tek'e inhisar ettirilse, bu durum pek çok kolaylıklar sağlayacak, şüpheler ortadan kalkacak, pek çok ihtilâfın izâlesi mümkün olacaktır.

Halbuki Resûlullah'ın hadisleri konusunda herkesin bildiği Kütüb-i Sitte'nin dışında yüzlerce farklı eser bulunmaktadır. Müstakil hadis kitaplarının dışında, islâmî literatürün hemen hepsinde görülen binlerce hadis vardır.

Kur'ân-ı Kerim'in tek bir mushaf halinde cem edilmesini, bugün bizler, nasıl büyük bir hayır olarak kabul ediyorsak, Hz. Ömer'in düşünüp de yapmadığı Hz. Peygamber'in hadislerini bir araya toplama meselesi de, kanaatimce özellikle günümüz için pek büyük bir hayırdır. Müslümanlar, nasıl tek bir Allah kitabına sahipler, Resulullah'ın bütün hadislerini toplayan tek bir kitaba sahip olmalarında faydalar vardır.

Bunun için yapılacak iş şudur :

Öncelikle bütün hadis kitaplarındaki rivâyetler tevhid edilir. Bunların rivâyet farklılıkları, senedleri ve kaynakları da belirtilerek bilgisayara yüklenir.

Sonra sadece müstakil hadis kitapları değil, tarih, tasavvuf, tefsir, şerh, ricâl kitapları gibi İslâmî eserlerdeki hadisler de taranarak aynı minvâl üzere bir araya getirilir.

Ondan sonra da hadislerden istifadeyi kolaylaştırmak için, onların tasnifine gidilir.

a) Önce bütün İslâmî literatürdeki sahîh hadisler tespit ve tasnif edilir.

b) Sonra zayıf hadislerin tasnifi yapılır. Bu hususta bir-iki noktaya temas etmek istiyorum :

Bilindiği üzere Tirmizî ve Ebû Davûd gibi eserlerde de pek çok zayıf hadis vardır. Bunu bizzat müellifleri de söylemektedirler. Buna rağmen zayıf bir hadisi eserlerine almanın gerekçesi olarak, hadisin Resûlullah'a ait olabileceği ihtimali yanında, aynı zamanda uygulanabilir olması gösterilir. Onlar kendi dönemleri itibariyle zayıf hadislerin uygulanabilir olma özelliğini göz önüne alarak pek çok meseleye hâl çaresi bulabilmişlerdir. Günümüz meseleleri itibariyle de aynı yolla bazı konulara çözüm yolu bulunması mümkün görülebilir. Bu çeşit hadislere, belki görüş alanımızı genişletmek, probleme çare bulmak ümidiyle bakılabilir. Veya hiç değilse sahîh-zayıf ayırımının tesbiti açısından bunu yapmakta fayda vardır.

c) Nihayet daha sonra da mevzû hadisler, bütün İslâmî literatürdeki uydurma rivâyetler toplanır.

d) Bütün bunlardan sonra hadislerin konuları itibariyle tasnifi ve ve yayınlanması da ihmâl edilmemesi gereken hususlardandır.

Hadislerin bu şekilde toplanıp tasnif edilmesi, muhaddis, fakîh, müfessir vb. her ilim erbabının eline sağlam malzeme geçmesini sağlayacak, yanlışlıklardan ve hatalı rivâyetlerden kurtaracaktır. Bu durum; herhangi bir kitapta gördüğü bir hadisi, hiç araştırmadan, sadece orada yazıldı diye alıp benimseyen ve ondan hüküm çıkaran insanları olduğu kadar, gördüğü herhangi bir hadisi hiç araştırmadan, sadece kafasına ve şahsî eğilimine uygun düşmediği için reddeden insanları da doğru yola getirecektir.

4 — Cerh ve tadilde kolaylık sağlması bakımından Ricâl kitapları da aynı minvâl üzere tevhid edilir.

5 — Bütün bunlardan sonra da, özellikle araştırmacılar açısından yapılacak en büyük hizmetlerden biri de her hadis üzerinde yapılan münakâşa, değerlendirme ve istinbat edilen ahkâmın toplanmasıdır. Bu meselede de izninizle bir-iki noktayı arz etmek istiyorum :

Mâîûm olduğu üzere hadis ilmi, nakle dayalı bir ilimdir. Her dönemde yetişen âlimler, hadisleri yeniden ele almış, onları yaşadıkları dönemin meselelerine göre değerlendirmişlerdir. Sadece bu değerlendirmeleri nakletmenin çok fazla faydalı olduğunu iddia etmek, elbette mümkün değildir. Hatta belki bazı zararları da düşünülebilir : Emek ve zaman israfına yol açması, insan düşüncesini şartlandırıp muayyen bir yöne kanalize etmesi, zihnî aktiviteyi zaafa uğratması gibi...

Ancak buna rağmen, geçmişte yapılan çalışmalardan ve değerlendirmelerden bütünüyle sarf-ı nazar edilmesinin de doğru olmadığını zannediyorum. Az önce zikrettiğim birtakım hususları göz önüne alan bazı ilim adamları, âdetâ hiçbir kaynağa başvurmadan nasları aklının erdiği gibi değerlendirmek iddiasıyla, kanaatimce hatalı bir aşırılığa düşmektedirler. Özellikle dinî sahada, delile dayanmadan sadece akli muhakeme ile neticeye varmanın izâhı olamaz.

Bu hususta daha ölçülü ve tutarlı olunması gerektiğini düşünüyorum. Kanaatimce geçmiş âlimlerin yaptıkları değerlendirmelerden istifade etmek, bunların ışığında birtakım yeni neticelere varmak daha tutarlıdır. İslâmın devamlılık özelliğine daha uygundur. Aslında böyle bir yol, bize cesaret de verecektir. İslâmî hükümlerin hikmet-i meşrûyesini düşünerek daha sağlıklı sonuçlara varmak mümkün olacaktır. Bunun için bizden önceki âlâmın değerlendirmelerine muhtacız. Çünkü kabul edelim ki, onların pek çoğu gerek bilgi ve gerekse cesaretle pek çoğumuzdan daha ilerde idiler.

Kur'ân-ı Kerim'in açık hükmüne rağmen Hz. Ömer'in, müellefe-i kulûb'a zekât vermemek, kıtlık yılında hırsızların elini kesmemek, ehl-i kitâb kadınlarıyla evlenmemek konularındaki ve üç talak meselesindeki tasarrufu, bunun canlı örnekleridir.

İşte İslâm kültür tarihi, özellikle hadisler üzerinde yapılan değerlendirmeler taranıp bir araya getirilirse, böyle pek çok mesele ile yüze geleceğiz. Bu da bizi ister istemez, İslâmî hükümlerin konuluş hikmeti meselesi ile karşı karşıya getirecektir. Meseleye bu zâviyeden bakınca da, daha sağlıklı ve tutarlı sonuçlara ulaşılması ümit edilir.

Nihayet temas etmek istediğim son bir husus da şudur :

Bilindiği üzere Resûlullah'ın asıl görevi, Peygamberliktir, tebliğ ve hidâyettir. Bu bakımdan O'nun sözlerinin ve davranışlarının büyük çoğunluğu bu sıfatına dayanmakta, nebevî bir karakter taşımaktadır. Ancak O'nun beşerî karakter taşıyan bazı söz ve tasarruflarının varlığı da sözkonusudur. İşte bu meselede, araştırmacı açısından dikkat edilmesi gereken husus, hadislerin hangi sıfatla söylendiğini tesbit işidir.

Hiç şüphesiz ki, Resûlullah, Allah'ın elçisiydi. Ama aynı zamanda bir insandı. Beşerî bir hayat yaşamıştı. Sık sık «Ben de sizin gibi bir beşerim» derdi. Kendine göre âdeti, alışkanlıkları vardı. Bir de vahiy yoluyla te'yid edilen ve Allah'ın elçisi sıfatıyla koyduğu ölçüleri vardı.

Bu ikincisi ümmeti bağlayıcı bir karakter taşımasına mukabil, ilki mutlak bir bağlayıcılık karakteri arz etmez. Nitekim ashâb-ı kirâmın, za-

man zaman Resûlullah'a; «Bu bir vahiy mi, yoksa reyiniz midir?» şeklindeki sorularına şahit oluyoruz.

Hz. Peygamber de; «Ben ancak bir beşerim; sizin hatırladığınız gibi ben de hatırlar, sizin unuttuğunuz gibi ben de unuturum.»⁽²⁾ buyurmuştur.

«Allahım; Muhammed ancak bir insandır. İnsanlar kızdığı gibi O da kızar.»⁽³⁾ buyurmuştur.

«Size dininizle ilgili birşey söylersem onu alın. Kendi reyimle birşey söylediğim zaman ise, bilin ki, ben de bir insanım.»⁽⁴⁾ buyurmuştur.

«Hakkında vahiy gelmeyen davada, rey ve ictihadımla hükmederim.»⁽⁵⁾ buyurmuştur.

«Siz, dünyanın işlerini daha iyi bilirsiniz.»⁽⁶⁾ buyurmuştur.

Kabul etmek gerekir ki, böyle bir tefrik işi, bir ictihâd meselesidir. Zaten müctehidlerin, hadisler üzerinde farklı ictihâdda bulunmalarının bir sebebi de, hadisi Resûlullah'ın hangi sıfatına bağlamak gerektiği konusundaki ihtilâflarıdır. Yani hadis, nebevî bir karaktere sahip olup, ümmeti bağlayıcı mıdır, yoksa beşerî karakteri ağır basıp mutlak bir bağlayıcılık arzetmekte midir?

Ayrıca hadislerin kesin vücûb ifâde edenleri olduğu kadar, teşvik edici bir özellik taşıyanları da vardır. Şüphesiz ki, burada da bir tercih problemi karşımıza çıkmaktadır.

İşte islâmî literatürün tamamı taranarak bütün hadisler bir araya getirilir, bunlar sıhhat derecelerine ve konularına göre tasnif edilir ve özellikle hadisler üzerinde geçmişte yapılan değerlendirmeler tesbit ve tevhid edilirse, pek çok probleme açıklık getirilebilir, lüzumsuz tekrarlardan, emek ve zaman israfından kurtulmak mümkün olabilir. Bu durum da, hadis çalışmalarının verimliliğini arttıracak, günümüz meselelerine çözüm getirme şansını çoğaltacaktır.

(2) Müslim, Mesâcid, 93.

(3) Müslim, Birr, 91.

(4) Müslim, Fedâil, 140.

(5) Ebu Davud, Akdiye, 7.

(6) Müslim, Fedâil, 141.